

KORINEK LÁSZLÓ: PARADOXONOK A KRIMINOLÓGIÁBAN
(BUDAPEST: ORAC 2023) 292.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.08>

A paradoxonok az emberi szellem sajátos termékei. Olyan állítások, amelyek ellentmondást tartalmaznak, vagy rámutatnak valamely, a józan észnek ellentmondó vagy meghökkenítő jellegzetességre. Esetenként a paradoxon dilemmákat jelöl.

Gondoljunk csak a születésnap-paradoxonra: a kontraintuitív tényre, miszerint egy huszonhárom főnél nagyobb társaságban már nagy valószínűséggel lesz két ember, akinek ugyanazon a napon van a születésnapja. Vagy egy másik klasszikus: Isten végső soron nem lehet mindenható, mert akkor kellene tudnia teremteni olyan sziklát, amit még ő maga sem tud felemelni. Vagy ott az időparadoxon: ha visszautazom az időben, és megölöm a gyilkos nagyapámat még csecsemőkorában, akkor én nem fogok megszületni, tehát nem tudok visszamenni, hogy megöljem őt. Közismert paradoxon a Joseph Heller 1961-es regényéből ismert 22-es csapdája is, ahol a katonai pilóta mindenáron el akarja érni, hogy leszereljék. Ehhez azonban bizonyítani kellene, hogy kóros elmeállapotú, ám ezt az érintettnek kell kérvényeznie – amit ha meg tud tenni, az éppen arra bizonyíték, hogy nem örült. Aztán itt vannak a bonyolultabb fizikai-matematikai gondolati futamok, mint a kvantummechanikában az egymást befolyásolni tudó távoli eseményekre vonatkozó Einstein–Podolsky–Rosen- (EPR) paradoxon; vagy a Mpemba-paradoxon, amely szerint a meleg víz bizonyos körülmé-

nyek között gyorsabban fagy meg, mint a hidegebb; vagy a fotometriai Olbers-paradoxon, ami azt kérde, hogy miért fekete a csillagos ég, ha végtelen sok csillag van.

A jogtudomány művelői is számos paradoxonnal gazdagítják a listát: alkotmányjogban kezdjük a goebbelsi tétellel: a demokrácia legnagyobb iróniája az, hogy a toleráns társadalom az intolleranciával is kénytelen intolleráns lenni, és saját maga ad fegyvereket halálos ellenségei kezébe.¹ Büntetőjogi ellentmondás, amire a kötetben Korinek rámutat: egyszerre lehet valaki sértett és elkövető is (mint például a futtatóként is működő prostituált vagy a vesztegetés megkárosított szponzora). De folytathatjuk a sort Luhmanntól² Fletcheren³ át Rosenfeldig;⁴ a jogelméletől⁵ a nem-

¹ Rune Møller STAHL – Benjamin POPP-MADSEN: „Defending democracy: Militant and popular models of democratic self-defense” *Constellations* 2022, <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12639>.

² Ld. pl. Niklas LUHMANN: „The Third Question: The Creative Use of Paradoxes in Law and Legal History” *Journal of Law and Society* /2. 153–165., <https://doi.org/10.2307/1410051>.

³ George P. FLETCHER: „Paradoxes in Legal Thought” *Columbia Law Review* 1985/6. 1263–1292., <https://doi.org/10.2307/1122394>.

⁴ Michel ROSENFELD: „Derrida, Law, Violence and the Paradox of Justice” *Cardozo Law Review* 1991. 1267–1272.

⁵ Ld. pl. John C. HICKS: „The Liar Paradox in Legal Reasoning” *The Cambridge Law Journal* 1971/2. 275–291., <https://doi.org/10.1017/s0008197300089741>; David Gray CARLSON: „Legal Positivism and Russell’s Para-

zetközi jogon⁶ keresztül, a polgári jogon át⁷ a közigazgatási⁸ vagy büntetőjogi⁹

dox” *Washington University Jurisprudence Review* 2013. 257–288.; Roland HATHAWAY (1970): „Law and the Moral Paradox in Plato’s Apology” *Journal of the History of Philosophy* 1970/2. 127–142., <https://doi.org/10.1353/hph.2008.1431>; Richard A. EPSTEIN: „The Paradox of Civil Rights” *Yale Law and Policy Review* 1990. 219–319.; Peter SUBER: „The paradox of self-amendment in American constitutional law” *Stanford Literature Review* 1990/1–2. 53–78.

⁶ Lásd pl. Peter G. DANCHIN – Jeremy FARRALL – Shruti RANA – Imogen SAUNDERS: „The pandemic paradox in international law” *American Journal of International Law* 2020/4. 598–607., <https://doi.org/10.1017/ajil.2020.69>; David LEFKOWITZ: „(Dis)solving the Chronological Paradox in Customary International Law: A Hartian Approach” *Canadian Journal of Law and Jurisprudence* 2020/4. 129–148., <https://doi.org/10.1017/s0841820900004355>; C. L. LIM – Olufemi ELIAS: „Withdrawing from custom and the paradox of consensualism in international law” *Duke Journal of Comparative & International Law* 2010. 143–156.; Adam CHILTON – Dustin TINGLEY: „The doctrinal paradox & international law” *University of Pennsylvania Journal of International Law* 2012/1. 67–137.; Nicolette PRIAULX: *The harm paradox: tort law and the unwanted child in an era of choice* (Routledge 2007); Jonas BENS: *The Indigenous paradox: Rights, sovereignty, and culture in the Americas* (University of Pennsylvania Press 2020), <https://doi.org/10.9783/9780812297188>.

⁷ Ld. pl. Brian D. EARP – Jennifer HENDRY – Michael THOMSON: „Reason and paradox in medical and family law: shaping children’s bodies” *Medical Law Review* 2017/4. 604–627., <https://doi.org/10.1093/medlaw/fwx027>.

⁸ Pl. William R. SHERMAN: „The Deliberation Paradox and Administrative Law”, *Brigham Young University Law Review* 2015/2. 413–470.

⁹ Ld. pl. Cheryl HANNA: „The paradox of hope: The crime and punishment of domestic violence” *William & Mary Law Review* 1997. 1505–1584.; Jeffrey FAGAN – Tracey L. MEARES (2008): „Punishment, deterrence and social control: The paradox of punishment in minority

szinte minden jogágban találunk munkákat.¹⁰

Az ókortól kezdve tudósok kedvelt tevékenysége tehát a különböző paradoxonok bemutatása és cáfolata. Szinte minden tudományterületen találunk az érvelési, gondolati struktúrák egyenetlenségeit hangsúlyozó és végső soron a szofisztikáltabb rendszerképzést elősegítő paradoxonokat. Ahogy Korinek László írja, a paradoxonok a gondolkodás problémáira, a valóság leképzésének hiányosságaira vagy éppen a folyamatok dialektikájára vezethetők vissza.

Azt is mondhatjuk, hogy a paradoxon a mesterek eszköze. Az egyetemi tankönyvek vagy az áttekintő bevezető munkák egy tudományterület vagy jogág megismerését az alapoknál kezdik, a történeti fejlődés, tipológia és morfológia bemutatásával, elhatárolással más tudományterületektől vagy jogágaktól.

communities” *Ohio State Journal of Criminal Law* 2008. 173–229.

¹⁰ Ld. pl. Oren PEREZ – Gunther TEUBNER (szer.): *Paradoxes and Inconsistencies in the Law* (Bloomsbury Publishing 2005); Charles C. MILTNER: „Paradox of Law and Liberty” *Notre Dame Law Review* 1933/4. 451–459.; Emanuela CARBONARA – Francesco PARISI: „The paradox of legal harmonization” *Public Choice* 2007/3–4. 367–400., <https://doi.org/10.1007/s11127-007-9162-0>; Ana VALDIVIA: „The Paradox of Efficiency: Frictions Between Law and Algorithms” *Verfassungsblog*, 2 April 2022, <https://verfassungsblog.de/roa-the-paradox-of-efficiency/>; Elisabeth S. ANKER: *On Paradox: The Claims of Theory* (Duke University Press 2022); Mark SPOTTWOOD: „Unraveling the conjunction paradox” *Law, Probability and Risk* 2016/4. 259–296., <https://doi.org/10.1093/lpr/mgw009>; Martin OLIVEIRA: „The application of the »skeptical paradox« to law.” *Ideas y Valores* 2018/167. 103–126., <https://doi.org/10.15446/ideasyvalores.v67n167.58669>; Bernard S. MAYER: *The conflict paradox: Seven dilemmas at the core of disputes* (John Wiley & Sons 2015).

A paradoxonok felismerése azok privilegiúma, akik alaposan ismerik a tudományterületet, és látnak a sorok között is, az erdőben felismerik az egyes, valamilyen okból különleges, problematikus fákat is. Korinek László akadémikus így van a kriminológiával.

A kötet minden fejezete egy-egy paradoxont ismertet. Ahogy az előszóban Finszter Géza írja, noha a szerző kriminológus, de a tudós planetáris felelősségét vállalva a büntető tudományok teljességéről van mondanivalója. Ám a mondanivaló nemcsak a kriminológia és a kriminalisztika művelőinek szól, hanem könnyedségében (amelynek, és ezt az írással foglalkozók mind jól tudják, valójában feltétele a kemény munka és a szintetizáló elmélyedés) akadálymentesen érthető és megérthető a széles olvasóközönség számára is. A paradoxon ugyanis, mondhatjuk, a világ általános jellemzője: jelen van a jog és a jogintézmények működésében, a közpolitikai célok és intézkedések sorában, de általában a sokszor szeszélyes és kifürkészhetetlen, de folyamatos fürkészésre hívó emberi természet velejárója. Ezért tud minden gondolkodni vágyóhoz szólni a könyv, amely éppen az ellentmondásosságok otthonosságával hozza közelivé, ugyanakkor további töprengésre inspirálóvá a tárgyalt kérdéseket.

Az első fejezet a *kriminológiában és az igazságszolgáltatásban* általában felbukkanó paradoxonokkal foglalkozik. Valójában már ez a szekció is sokkal többről szól: a büntetőpolitika, valamint a jogállamiság és az emberi jogok, a szerző egész munkásságának és e kötetnek is a kereteit kijelölő természetéről. Kezddhetnénk azzal a banális, de alapvető ellentmondással, hogy a jogász hermeneutikai imperatívusza az, hogy a jog-

ra mint ellentmondásmentes szubsztanciára tekint. Mindeközben a jogalkotás, gondoljunk a parlamenti törvényalkotásra, egy politikai konfliktuskezelő dinamika eredménye, ahol, még ha a tervezet logikailag és kodifikációs tekintetben is feszes logikai rendben készült, a folyamat természetéből fakadóan azt módosító, kapcsolódó módosító rendelkezések alakítják, és kicsi az esélye, hogy a jogforrások garmadájában nem marad belső vagy más szabályokhoz képest felmerülő ellentmondás. A kontextus felrajzolását a szerző egy sor elgondolkoztató, gyakran bornírságában szórakoztató paradoxonnal kezdi. Olvashatunk itt a szökés, elrejtőzés veszélye miatt lakhelyelhagyási tilalom alatt álló terheltről, akit a bűnisméltés veszélye miatt a bíróság végül kitiltással sújtott, hogy ne találkozhasson kriminális szempontból veszélyes helyi lakosokkal. Vagy éppen a jog nem ismerete miatti büntetethetlenség elutasításának ellentmondásáról: tudatos (szándékos, célzatos) törvénysértés miatt lehet elítélni valakit, aki a normák ismeretének hiánya miatt nem alkalmazkodhatott azokhoz (és erre még abban az esetben is sor kerülhet, ha téves tanács alapján kifejezetten abban a tudatban követte el a cselekményt, hogy az jogszerű).

A szerző rámutat: sokszor az intézkedések váltanak ki ellentétes hatást, mint amikor a 18. századi Angliában a zseblopások miatt (elrettentésül) tartott tömegrendezvénné váló nyilvános akasztások kínálták a legjobb alkalmat a tolvajok számára. Maga a halálbüntetés is paradox: az élet kioltásáért alkalmazott büntetés egy másikat is elvesz, megduplázva az érték sérelmét. Ehhez kapcsolódva a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés sem érheti el az elrettentés célját, hiszen az elítéltek nincs

vesztenivalója, és ez már az elkövetés-kor is csökkenti a gátlásait: megéri megölni a tanúkat, gyűjtogatással semmisíteni meg a nyomokat. És itt van a fogva tartás számos paradoxonja, a demagóg érvek mellett (miszerint a társadalomból kitalálásra ítélt megvetett bűnözőnek olyan szolgáltatások járnak, amelyek sokszor nem vagy nehezen elérhetőek a munkás szegénységben élő jogkövető polgárok számára), az is, hogy az egyes közösségi szabályokat ugyan megsértő, de egyébként (például családi életükben) normakövető elkövetők vagy gyanúsítottak tartósan kerülnek olyan világba, ahol intézményesen kell a jogállamban megszokottól eltérően viselkedni, és éppen hogy nem az emberi-közösségi kötődések erősítése, a társadalmi értékek és normák internalizálását és a valamikori reszocializációt szolgálja a büntetés-végrehajtási rendszer. A bűnüldözés egyébként sem a társadalom korrekcióra szoruló tagjaként, hanem ellenségként tekint a bűnelkövetőkre, akiknek elfogása során a (magyar rendőrségi törvény alapján legalábbis a) megsértett jogrend helyreállításában eljáró rendőrnek (adott esetben) jogszabálysértő utasítást is végre kell hajtania, és az ilyen intézkedésnek is köteles mindenki alávetnie magát, és alapesetben annak jogszerűsége nem vonható kétségbe. Egy további példa a prekriminális megfigyelés és jogkorlátozás, amelynek célja éppen az e ponton még ártatlan személyeket érintő gyanú meglapozása, vagy az, amikor (például szexuális bűncselekmények esetében kiemelten) az áldozat a nyomozati vagy bizonyítási eljárás során másodlagos viktimizáció során újabb, esetenként súlyosabb traumákat szenved el, és a közhatalmi fellépés nagyobb károkat okoz, mint amit el kíván vagy tud hárí-

tani. Alapvető paradoxon emellett a senki által meg nem kérdőjelezett legitimitású előzetes letartóztatás, ahol a terhelt nem tekinthető bűnösnek (még az egyéni bűnmegelőzési célból elrendelt esetben sem), ugyanakkor (gyakorlati szempontból helyesen, de teoretikusan problematikus módon) később a büntetéséből kell levonni az így töltött időt, ami azt jelenti, hogy az előtt kezdte meg a büntetését, mielőtt azt kiszabták volna.

A második fejezet a *kriminológiával mint tudományterülettel* kapcsolatos paradoxonokkal foglalkozik. A kiindulópont az, hogy sokan vitatják, vitatták a kriminológia, a bűnözés megismerését célzó tevékenység létjogosultságát. A művelt tudomány értelmét Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című versének szellemiségében boncolgató akadémikus válasza egyrészt az, hogy noha nem a tudósok feladata a társadalomra veszélyes magatartásokkal szembeni fellépés (még a jogalkotás terén sem), a kriminológia igenis hozzájárult a büntetőpolitika (és az emberi jogok leképezésének) javításához és humanizálásához, például a fiatalokúakra irányadó speciális szabályozás, a viktimológia vagy a halálbüntetés diszkreditálása terén. (Ne feledjük, a szerzőre, unikumként, a mérföldkönek tekintett és talán fennállása során legtöbbször hivatkozott vonatkozó határozatában az Alkotmánybíróság is hivatkozott.¹¹) Emellett rámutat arra az ellentmondásra is, miszerint azon, Marx Feuerbach-tézisét használó szerzők, akik a „világot megváltoztatni, nem magyarázni kell”-elvet hangoztatják, többnyire maguk is életvitelszerű elméleti emberek. Másrészt azok a kutatók, akik szerint – közjük

¹¹ 23/1990. (X. 31.) AB határozat.

tartozik Stanley Cohen¹² – a kriminológia (nem rendelkezvén önálló tárggyal és módszertannal) parazitaként telepedett rá más tudományágakra, a bűnözés természetéről szólva maguk is kriminológiát művelnek, hiszen a kritikai kriminológia is kriminológia. Helyesen tette tehát Cohen, hogy elfogadta a bírált kriminológusszakma díjának és intézetvezetői felkérésének elfogadását, mert, idézi a *bon mot*-t Korinek: „Nincs gyakorlatiasabb egy jó elméletnél!”

A *bűn kriminológiájáról* szóló, nagy ívű, teológiai és társadalomtudományi elemzést nyújtó következő fejezet bemutatja a közpolitika körforgását, amennyiben – megőrizve és párhuzamosan fenntartva a korábbi korszakok újításait és paradigmáit – visszatért oda, ahonnan a kriminológia a teológiától történő elszakadása idején elindult: a kollektív bűnösség (például a terroristák családtagjainak vagy a jogi személyek büntetőjogi felelőssége során jelentkező) feleledéséhez, a tetalapú büntetéstől eltávolodva a sértett kompenzációjához, és esetenként a megszégyenítő büntetések alkalmazásáig. Persze, ahogy írja, kétszer nem léphetünk ugyanabba a folyóba, a restoratív igazságszolgáltatás nem szüntette meg a retributív szabályozást, és a reintegráló megszégyenítés sem azonos a pellengérel. A szerző a kriminológia mint tudomány megszületését a bűn fogalmának átalakulásával hozza összefüggésbe, azt feltételnek és igénynek határozva meg: a modern büntetőjog ugyanis, eltávolodva a társadalmak és az egész emberiség kollektív bűnösség keresztény elvétől, a felelősség individualizációjára és a szabad akarat elvére épít.

¹² Stanley COHEN: *Against Criminology* (New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers 1988).

A negyedik fejezet azt a paradoxont járja körül, hogy a *bűnözés gyakran a társadalom hasznára válik*. A szerző példaként hozza az etikus hackereket, vagy azt, ahogy a polgári engedetlenség a hatalomgyakorlás visszásságaira hívja fel a figyelmet. Gondolatébresztő történelmi példák soráról olvashatunk az ókori egyiptomi sírablók által kifejlesztett, a követ jól kezelő bronzvésőkről és kalapácsokról, tehát olyan technikai innovációkról, amelyeket kifejezetten bűncselekmények elkövetéséhez alkottak meg, illetve olyan kriminális tevékenységről például az emberkísérletek terén, amelyek az orvostudomány fejlődését szolgálták. Az ok minden esetben ugyanaz: a törvényszegés is a társadalmi együttélés keretében valósul meg.

A következő fejezet a társadalmi-politikai átalakulások során különös szerepet kapó, kétes eredetű, majd legitim gazdasági folyamatok részévé váló vagyonokhoz kötődik. A cím is a sikeres vállalkozóknak tulajdonított mondásra utal: *„Csak az első milliómról ne kérdezzenek, a többit meg tudom magyarázni.”* Az Uber-típusú személyszállítástól a guberáláson át, a hazai privatizáción és az olajszökítésen át az adóamnesztiáig és az offshore-lovagrendekig, a szervezett bűnözés két (konszenzusos és konfliktusos) formájának különböző alakváltozásairól olvashatunk itt – erkölcsi, társadalmi és sértetti érdekeket fókuszba állító kriminológiai szempontú megközelítésben.

A hatodik, a „Mikor és hol érdemes bűnözni?” címet viselő fejezet a racionális döntés elméletét és annak korlátait, valamint a mért bűnözés és a valóság viszonyát vizsgálja. A szerző rámutat: megtévesztők az adatok, hiszen csak a hatóságok és a bíróságok tevékenységét

mutathatják be. Példaként hozza a háborúk és a katonai beavatkozások bűnözésre gyakorolt hatását (ahol a statisztikák emelkedésében az is szerepet játszik, hogy a fiatal férfiak helyét tapasztalatlanabb, és könnyebben beazonosítható elkövetők veszik át), valamint a rendőrsztrájkok esetét (ahol az alaposabb kutatások szerint a kontroll időleges csökkenése nem vezet a bűnözés érdemi növekedéséhez, sőt, még csökkentheti azt, ha a kisebbségeket sújtó diszkriminatív szigor enyhül). A fejezetben szó esik a rendszerváltások sajátos kriminálstratégiai hatásáról, valamint a jogalkotásban vagy az intézményes gyakorlatban megjelenő anomáliák bűnözést facilitáló, provokáló hatásáról is.

Az „ártatlanság félelme” adja a hetedik fejezet témáját, amely a téves vagy kifejezetten konfabulált ítéletek kapcsán mutat rá: a társadalmi békét adott esetben egy, a szimbolikus igazságszolgáltatás jegyében hozott *justizmord* is el tudja hozni. Jézus perétől Kaiser Ede ügyéig a fejezet Norvégiától Skócián keresztül Kanadáig számos országból hozott rengeteg jogeseten keresztül szemlélteti az ártatlanul elítéltek sorsa mögött meghúzódó eseti és intézményi okokat, valamint a kortárs megoldási kísérleteket (a legújabb ártatlansági jogklinikák vagy bizottságok eredményeit). Szemléltetésül álljon itt néhány adat: az Egyesült Államokban már 1996-ban megállapították, hogy a DNS-tesztek hét évvel korábbi bevezetése negyedével csökkentette a gyanúsítottak számát; az amerikai Innocence Project közel hatszáz, csak a halálraítéltek közül nyolcvan elítéltek esetében bizonyította, hogy a terhelt nem követhette el a cselekményt (és ez sok ezer ártatlanul bebörtönözve töltött évet jelent).

Korinek hangsúlyozza: a rendőri, ügyészi mulasztások vagy éppen szándékos visszaélések mellett az ok gyakran a bizonyítékok eredendő megbízhatatlansága. A rabtársak vagy informátorok terhelő vallomásai mögött többnyire nem az igazság győzelemre juttatásának vágya áll; a téves elítélések 70 százaléka a szemtanúk téves felismerésével hozható összefüggésbe, de gyakoriak a hamis beismerő vallomások (amit nemcsak hatósági kényszer, hanem egy súlyosabb bűncselekményről való figyelemelterelés szándéka vagy éppen egy másik – szeretett, azért fizető vagy nyomásgyakorló – személy kimentése indokol).

A következő fejezet a *viktimológia esélyeit és veszélyeit* vizsgálja. Az ellentmondás itt abban rejlik, hogy miközben a sértett (például a másodlagos viktimizációtól való) védelme indokolhatja a büntető eljárásból való távoltartását vagy kivonását, azonban ezzel nemcsak a bizonyítás fontos eleme ürül ki, de a bűn súlyosságának meghatározásához szükséges a sértettre gyakorolt tényleges hatás alapos vizsgálata is. Emellett a jogsérelem rendezésére sok esetben a sértett és az elkövető közös munkája teremthet esélyt. A sértett szerepét nem tudja tehát teljesen átvenni a büntető igazságszolgáltatás monopóliumával felruházott közhatalom. Cseppként a tengerben a fejezet rámutat a magánszféra és az emberi jogok, a bűnözéssel kapcsolatos igazság felderítésének bonyolult dinamikájára.

A kilencedik és a tizedik fejezet tárgya a *megnyugtató és az ideális rendőrség*. Az optimális rendészeti modell meghatározása az egykori rendészeti helyettes államtitkár szerző visszatérő témája. A kiindulópont itt is egy paradoxon: a polgárok szubjektív biztonságérzetét

nem a valóság határozza meg. Ahogy a kötet bevezetője is rámutat, a bűnözéstől való félelem ott a legnagyobb, ahol az áldozattá válás veszélye csekély, és ott a legkisebb, ahol a veszély nagyon nagy. (És persze ahol lehet, azért tart lőfegyvert a lakosság, mert rossznak tartja a közbiztonságot, miközben a fegyverrel elkövetett cselekmények rontanak rajta csak igazán...) – a rendőrséget pedig egyszerre utálja és vágyja a polgár, esetenként militáris formában. Ebben a keretben olvashatunk a rendészet különböző modelljeiről a SWAT-típusú vagy éppen magánkézben lévő szervezektől kezdve a közösségi rendőrség, a közösségi támogatók, a lakóközösségi rendőrség, a választott rendőrök és a civil ruhás köztisztviselőkhöz. A lényeg, és ez sajnos többnyire csak posztulátum marad: az eljárási igazságosság az emberek és intézmények közötti kapcsolatot javítja, és a normatisztelek erősödését hozza, ami a bűnmegelőzés legbiztosabb alapja. Emellett biztonságot csak az képes szolgáltatni, aki maga is biztonságban van, tisztességesen csak az tud eljárni, aki maga is hasonló bánásmódban részesül, az emberi méltóságot csak az tudja tisztelni, akit személyként és nem tárgyként, eszközként kezelnek...

A következő, tizenegyedik fejezet az *élőhelyünké vált Panopticumról* szól. A benthami konstrukciónak rámutat a modern büntető rendszer sajátosságára: a tényleges büntetés a szabadság megvonása, emellett egyre inkább az ellenőrzés válik uralkodóvá. A megóvottság ára a megfigyeltség lett. Márpedig a „túltolt” megfigyelés prizonizációt eredményez, ahol még a jogkövetés sem a büntetőjog által védett értékek elfogadásán, hanem a lebukás félelmén ala-

pul. További paradoxon, hogy miközben látszólag kiépül az adatvédelem kultúrája, a nemzetbiztonsági, esetenként a prediktív rendvédelem elveire épülő tevékenységeket mindez nem korlátozza. Sőt, intézményesül a manipuláció, a bűnüldözői provokáció, ahol a rendőrség nem a bűn megelőzésével vagy üldözésével, hanem adott esetben a bűn elkövetésére való rábírással foglalkozik. És ha már adatvédelem: újabb ellentmondás, hogy a mindent megfigyelő kamerák adatait alapesetben három napon belül megsemmisítik, miközben a bűncselekmények elévülési ideje általában legalább öt év, tehát sokszor a panoptikum öncélúvá, de kevésbé hasznossá válik. A megfigyelés társadalmának paradoxonjait még tovább is sorolhatjuk a rendészeti feladatok kiszervezésén át (ahol, ha a magánszféra olcsóbban és jobban tudja ellátni a közszolgáltatásokat, az alkotmányos elvek és feladatszabások felülvizsgálatán gondolkodnak), a bírósági eljárásban megjelenő információk, adatok nyilvánosságáig (amely fontos alkotmányos igazságszolgáltatási alapelv, de elvi és praktikus következetességgel nehezen tartható).¹³

A tizenkettedik fejezet a szegénység kriminológiájáról szól, a bűnös szegényekről, ahol – és itt az ellentmondás –, amellett, hogy a szegénység esetenként a (megélhető) bűnözés katalizátora,

¹³ Ld. erről pl. PAP András László: „A túl sok nap-sütés tönkretesz-e a bort? Tünődések a bírósági nyilvánosság amerikai modelljének kapcsán” In *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága – különös tekintettel a bírósági határozatok nyilvánosságára* (Budapest: Eötvös Károly Közpolitikai Intézet 2009) 49–53.; vagy PAP András László: „Megjegyzések a nemzetbiztonsági intézkedések kiszervezésének módszertanához” *Állam- és Jogtudomány* 2011/3. 351–392.

de gyakran éppen hogy a kriminalizáció forrása: a koldulás, csavargás vagy éppen a hajléktalanság tényállásszerűvé tétele esetében. Ráadásul gyakran a saját vagy a hozzátartozói bűnelkövetés tesz embereket szegényre. A fejezet bemutatja a kirekesztés dinamikáját, és azt is, hogy sokszor csak a véletlen dönti el, hogy kiből lesz áldozat vagy elkövető: a nélkülöző emberek dokumentáltan gyakran viktimizálódnak – még vagy on elleni deliktumokkal összefüggésben is, ellentmondva a logikusnak tűnő téziseknek, hogy onnan érdemes elvenni, ahol több van.

A következő fejezet a *büntető magánjog* tárgykörét taglalja, ahol a látszólag és alapintuíciónk szerint élesen elválasztott jogterületek között igenis szoros, esetenként az állami büntetőmonopólium elvét oldó kapcsolat áll fenn. A szerző a magánvád filozófiáját, a büntető eljárásban megjelenő jóvátétel vagy akár a különböző tranzakcióformák (pl. zsebszerződések, uzorakamat) kriminalizálását hozza példának (de a gondolatmenetét tovább fűzve felmerül a jogi személyek büntetőjogi felelőssége vagy éppen a magánjogi „megtorló kártérítés” (*punitive damages*) fogalma.)

A tizenegyedik fejezet fókuszában a *bűnözés mint szolgáltatás* áll. Az ellentmondás itt abban rejlik, hogy a különböző bűncselekmények elkövetésében, előkészítésében gyakran nyújtanak legális vagy illegális szolgáltatást valamely speciális szakértelemmel vagy gyakorlattal rendelkező személyek, úgy, hogy az gyakran alig különbözik jogszerű tevékeniségektől. A szerző az okirathamisítást és a pénzmosást megvalósító pénzügyi manővereket, a kiberbűncselekményekkel összefüggésben végzett informatikai munkát, az embercsem-

pészek személyszállítási tevékenységét említi. Sajátosan komplex a fejezetben részletesen tárgyalt prostitúció kérdése, ahol, amennyiben megjelenik a kriminalizáció, azt a szolgáltatási jelleg, illetve annak elősegítése teszi jogellenessé, mert (bizonyos életkor felett) maga a szexuális együttlét nem jogellenes. E sorok szerzője eltérő véleményt vall az abolicionizmus kérdésében, de a fejezet meggyőzően mutatja be azt a dinamikát, ami alapján egy szolgáltatás a tiltás, az illegálissá minősítés miatt válik drágává.

A tizenötödik rész kérdése: *meddig csökkenthető a bűnözés?* A fejezet fókuszsa (a sértettek szerepének elemzése, az anyagi és az eljárási igazságosság kiterjedt elemzésével) el-eloldódik a többretegű paradoxonról, miszerint a bűnözés csökkentése fontos cél, de megszüntetni sohasem lehet, hiszen az, Durkheim óta tudjuk, minden emberi társadalom természetes velejárója. Ráadásul pozitív hatásai is vannak, hiszen a többségi értékek erősödhetnek a devianciával való szembefordulás során. A bűnözés csökkenése egyébként is nehezen mérhető: a kriminálstatisztika említetten a hatóságok tevékenységéről mesél csupán, amelyet még kozmetikázás nélkül is számos módszertani bizonytalanság övez. A dekriminalizáció, a szabálysértéssé minősítés a társadalmi problémákat nem változtatja meg, és az ismertté vált bűncselekmények számának növekedése még jó jel is lehet, ha a látencia csökkenését vagy alacsonyabb toleranciaszintet jelez. Előfordulhat, hogy éppen az a kevésbé korrupt társadalom, ahol sok eljárás folyik. Az összefüggések ráadásul gyakran kontraintuitívak. Amíg, a technológia, a makrogazdaság és a demográfia nyilvánvalóan befolyásolja a bűn-

elkövetés mértékét,¹⁴ a rendőri jelenlét növelése már kevésbé. Ráadásul a bűnözés csökkentése nem öncél: előfordulhat, hogy nagyobb kárt okoz, mint hasznot.

A tizenhatodik fejezet a *nevelés kriminológiai kérdéseivel*, a világnézeti semlegesség és a határozott, erkölcsi érték közvetítés együttes, paradoxikus kötelezettségével foglalkozik. Kitér a rendőrségi szervezeti kultúra és szocializáció egyetemesnek mondható viszasságaira, miszerint a normavédelemre hivatott testület gyakran a jogsértések, erőszak és előítéletesség melegágya. Gondoljunk csak az önreflektivitásban és progresszivitásban „piacvezetőnek” vélhető londoni rendőrség 2023-ban megjelent, Louise Casey által jegyzett 363 oldalas jelentésére, amely intézményi szintű problémákra világított rá: miszerint a helyi lakosság fele sem bíz bennük, és a testület intézményi szinten rasszista, nőgyűlölő és homofób.¹⁵ Úgy tűnik, legyen szó a büntetés-végrehajtásról vagy más rendészeti ágról: egy katonailag szervezett intézmény lényegénél fogva nem képes szabad emberek szabad társadalmának értékeit közvetíteni.

A könyv zárófejezete a „Kérdezze kriminológusát! A büntetőjog mellékhatásai” címet viseli. A fejezet vezérmotívuma a bűnözést (szerzője válogatja, hogy öröklött vagy szerzett) társadalmi betegségként ábrázoló metafora, amelyben a büntetőjog különböző gyógy- vagy tünetenyhítő szerként jelenik meg. Ahogy az már lenni szokott: mellékhatásokkal, amelyek esetünkben sokfélék lehetnek, az intézményes diszkriminációtól a prizonicáció számos (a családokat intragenerációsan terhelő) hagyományain át, a másod- és a harmadlagos (a nyilvánosság, a hagyományos vagy a közösségi média által elkövetett) viktimizáción keresztül, a privacy elsoványodásáig. Korinek László itt – és a kötetben általában – panaceaát nem, de annyit fel tud kínálni: a mellékhatások tekintetében, amelyek esetenként elkerülhetők, még gyakrabban enyhíthetők, az érintett (a jogalkotó és a jogalkalmazó), valamint az érdeklődő nyugodtan forduljon kriminológusához. Ezt e sorok szerzője is jó szívvel tudja ajánlani.

Pap András László*

¹⁴ Lásd (és idézi a szerző is) KEREZSI Klára: „Trend lesz-e (a jövőben is) a bűnözés csökkenése?” *Magyar Tudomány* 2020/5. 578–590., <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.5.2>.

¹⁵ Baroness Casey Review, Final Report: An independent review into the standards of behaviour and internal culture of the Metropolitan Police Service, Baroness Casey of Blackstock DBE CB, March 2023, <https://www.met.police.uk/SysSiteAssets/media/downloads/met/about-us/baroness-casey-review/update-march-2023/baroness-casey-review-march-2023a.pdf>.

* DSc, kutatóprofesszor, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi tanár, ELTE GTK, 1087 Budapest, Rákóczi út 7. E-mail: pap.andras.laszlo@tk.hu.